

Erdély aranybányászata

*Köleséri Sámuel: Erdély aranybányászata. Auraria Romano-Dacica. Cibinii, 1717. (Kölesériána 2.)
Kiadta a Szegei Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Irodalomtudományi Doktori Iskolája
és az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár–Szege, 2015. 190 old.*

A kötet a szerző szellemi hagyatékának az összegyűjtésére és kiadására hivatott Kölesériána-sorozat második darabja. Köleséri Sámuel¹ nagyszabású, erdélyi aranybányászattal foglalkozó munkája 1717-ben jelent meg Nagyszébenben, latin nyelven. Ez a mű egyedülálló információkat tartalmaz Erdély aranybányászatáról, az ókortól a kötet megjelenésének időpontjáig. A Szegei Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Irodalomtudományi Doktori Iskolája és az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában megjelent kötet közel 300 év után az első magyar fordítása Köleséri Sámuel munkájának. Azt, hogy az olvasó a szerző latin nyelvű művének magyarra fordított változatát kézhez veheti, Magyar László Andrásnak köszönhetjük, aki az értő fordítás mellett az utószónak és a jegyzeteknek is a szerzője. Köleséri kora egyik sokoldalú tudósa, polihisztor volt szerteágazó tudományos munkássággal. Elkötelezett Habsburg-pártisága megkérdőjelezhetetlen, így került be református vallása ellenére az erdélyi Bányaugyi Bizottságba, majd 1701-ben a császár Erdély bányaugyi főfelügyelőjévé nevezte ki. Feladata az erdélyi bányák felmérése és újraindítása volt. Ezt a munkát odaadással, s mint művéből kiderül, nagy hozzáértéssel végezte. Megbízata sarkallhatta arra, hogy megírja *Auraria Romano-Dacica* című művét. A címben egyértelmű utalást tesz arra, hogy elsősorban az egykori római Dacia provincia

aranybányászatát, annak gazdasági, társadalmi vetületeit igyekszik vizsgálni. Művében következetesen a Dacia szót használja Erdély megnevezésére. A kötetet III. Károly császárnak ajánlja, s az ajánlásban megfogalmazza lojalitását a császár és a Habsburg-ház iránt, háláját a császár elődeinek is, hogy megbíztak benne, és a bányák főfelügyelőjévé nevezték ki. Rövid előszóban szól az olvasóhoz, benne fővázolja a kötet témáját és kutatási területét, azaz a római-dák-erdélyi aranybányászat történetét.

A mű hat fejezetből áll, és szinte minden aranybányászattal és arannyal kapcsolatos kutathatósági területre kitér. Első fejezetében, amely a római-dák bányászat történetét tartalmazza, kiemeli, hogy Erdély bányászati, aranybányászati szempontból Európa leggazdagabb területe, és Traianus császár tévedett volna, ha nem foglalja el. A szerző a provincia aranybányászatával és annak megszervezésével, intézményi rendszerével, bányásaival, lelőhelyeivel foglalkozik, s mondandójának a hitelességét epigráfiai adatokkal támasztja alá. Kissé túlzva állítja, hogy a Római Birodalom gazdasági felvirágzása Dacia elfoglalásával és az itteni arany- és ezüstbányászat fellendítésével kezdődött, a provincia feladása pedig a Birodalom hanyatlásához vezetett. Ezt követően a terület bányászattörténetét ismerteti saját koráig. Utalást tesz a százok betelepítésére, akiknek munkája és szakértelme elengedhetetlen volt a bányászat felvirágoztatása tekintetében a középkori Magyar Királyság történetében. A bányavárosok közül Abrudbánya fontosságát hangsúlyozza. Az Erdélyi Fejedelemség korszakát bányászati szempontból a hanyatlás, pusztulás időszakaként jellemzi, a Habsburg-ház hatalomátvételével ezzel szemben gazdasági szempontból a virágzás, gyarapodás korának tekinti. A szerző kiemeli a bányászat újjáélesztésében betöltött saját szerepét is.

¹Köleséri Sámuel (1661/1663)–1732) Szendrőn született, Hollandiában, Belgiumban és Angliában folytatott tanulmányiból hazatérve lelkészként működött, ez azonban nem várt zsákutcába vezetett karrierjét. Lelkesi karrierjéről lemondva Teleki Mihály kancellár támogatásával Hollandiába utazott, hogy orvosi tanulmányokat folytasson. Feltehetően nem szerzett oklevelet, de tudása és kapcsolatai révén Nagyszébenben mégis orvosi álláshoz jutott.

Elítéli és elfogultan, lojalitását hangsúlyozva „zavaros közzjátéknak” nevezi a Rákóczi-szabadságharcot.

Munkája második fejezetében az arany bányászatának, kitermelésének részleteit mutatja be. Fejtegetéséből körvonalazódik, hogy tisztában van a korszak arannyal és bányászattal kapcsolatos külföldi szakirodalmával. Ezt a tudást nem csupán 4000 kötetet számláló könyvtárából, hanem nyugat-európai tudósokkal, szaktekintélyekkel folytatott kiterjedt levelezéséből is meríti. Egyértelműsíti, hogy három módon lehet aranyat találni: a földfelszínen, folyókban és a földfelszín alatt, bányászat révén. Technikai utalásokat fogalmaz meg a bányászattal, zúzómalomokkal, az arany tisztításával és mosásával kapcsolatban, illetve megemlíti a Havaselvén folyó aranybányászatot is. Antik és modern bányászati szerzőket sorakoztat fel, és igyekszik cáfolni a különböző babonákat, melyek az aranyelőhelyek megtalálásának módszereire és módozataira utalnak.

A következő, az arany pénz veréséről szóló fejezetben jelentős numizmatikai adatokat találunk. Az arany megtisztításának módszereit járja körül következetesen, kiemelve a higany használatát a munkafolyamatban. Felsorolja azon vegyszereket, amelyek segítségével az aranyat megtisztították az ezüstitől, különböző ércektől és más szennyeződésektől. Az arany-, ezüst- és rézpenz kialakulásáról és a római pénzérmékről ír, igyekszik bizonyítani, hogy Daciában arany pénzverés is folyt. Kiténik lelkesedése az érmék iránt, az erdélyi fejedelmek pénzérméiről pedig értékes, aprólékos leírást készít.

A negyedik fejezetben a bányászattal és pénzveréssel kapcsolatos fejedelemségekori törvényeket és rendeleteket mutatja be, ezáltal igyekszik a bányászatot szabályozó törvényes és jogi keretet felvázolni. A bányászati jogról folytatott eszme-futtatásából kiderül, hogy a jog a fejedelmet illeti, de a haszonélvezet részben átengedheti magánszemélyeknek is. Kiemeli, hogy bárki nyithat bányát, de a jövedelemből tizedet köteles a kincstárnak fizetni. A kitermelt aranyat nem volt szabad kivinni az országból, beváltani pedig csak a fejedelmi kincstárnál lehetett. A pénzverési jogot elemzi és a pénzhamisítás témáját is körüljárja.

Az ötödik fejezet az arany eredetét, létrejöttét és tulajdonságait vizsgálja. A fémekről, de főként az arany anyagáról elmélkedik, mely szerinte a Föld középpontjából tör fel folyékony formában. Szerinte a folyókban levő aranyat nem a hegyekről mosta le a víz, hanem a Föld mélyéről kerül oda. Megállapítja, hogy az arany folyamatosan termelődik, még ha nincs is bizonyíték ezen folyamat időtartamára. Az arany különlegességét hangsúlyozza, és elemzi szilárdsága, képlékenysége, színe és súlya szempontjából. Kitér az úgynevezett aranycsinálókra, amihez két történetet is fűz. Nem tartja teljességgel lehetetlennek az aranycsinálást, de ha mégis létezik, akkor szerinte meg kell akadályozni, mert ha túl sok arany kerülne forgalomba, a nemesfém elveszítené az értékét.

Az utolsó fejezetben az arany orvosi hatását vizsgálja, rámutat arra, hogy az arany bizonyos mértékig az orvostudományban is jelen van, ez azonban szerinte nem bizonyítékok, hanem a babonaság következménye, s igyekszik az arany orvosi-gyógyászati használhatósága körüli babonákkal végérvényesen leszámolni. A fémekben levő sóról és az aranyporról ír, keresi a választ, hogy mi képes folyékonytá tenni a szilárd aranyat. Sokak szerint az aranykészítmények minden betegségre jók, de ez az állítás szerinte orvosiilag nem bizonyítható. Végkövetkezetesként kifejti, hogy a drága aranygyógyszerek, tinktúrák sem hatékonyabbak, mint az olcsóbb gyógyszerek, az aranyat inkább az élet megszépítésére s az erszény vizsgálatására kell használni.

Köleséri Sámuel művét a fordító utószava követi, mely a szerző rövid életrajzát, munkásságát és tevékenységét tárja az olvasó elé. Ezt követi a Kölesérről kapcsolatos fontosabb irodalmat tartalmazó 41 történeti és irodalmi alkotás felsorolása. A kötet erőssége a személynévmutató és földrajzi nevek mutatója, mely következetes és aprólékos munkáról tesz tanúbizonyságot, és hozzájárul a szövegben való keresés hatékonyságához. Fontos kiemelni a fordító és lektorok munkáját, akik precíz odafigyeléssel és következetes jegyzeteikkel hozzájárultak ahhoz, hogy a mű törzsszövegében előforduló kifejezések, utalások érthetőbbé váljanak. Ugyancsak a fordító munkáját dicséri, hogy igyekezett Köleséri művét szerkezetileg

megőrizni, szövegszerkesztése, nyelvezete a mű érthető és könnyen értelmezhető olvasását eredményezi.

Végkövetkeztetésként megállapítható, hogy Kölesérinek az *Auraria* a legjelentősebb műve, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy a császári Leopoldina Akadémia és a londoni Royal Society a könyv megjelenését követően Kölesérít a tagjai közé választotta. Munkája az erdélyi aranybányászat és arany legátfogóbb leírását tárja az olvasó elé, értékes éremtani, régészeti, felirattani, jogtörténeti, alkimista, kémiai, gyógyszerészeti-orvosi, geológiai, kozmológiai adatokat és fejtegetéseket tartalmaz. A szerző igyekszik vallásosságát hangsúlyozni, de gondolatait, eszmefuttatásait jól körülhatárolható materialista

szempontok határozzák meg. A szerző elméleteinek, érveléseinek, megállapításainak, következtetéseinek egy része nem tükrözi napjaink tudományos megállapításait, de ez aligha csorbitja hitelességét és korszerűségét. Fontos megemlíteni, hogy műve mind a mai napig a magyar aranybányászat és arany kutatási területének egyedülálló és meghatározó, elismerést érdemlő alkotása. A kötet szerzteágazó és érdekes adatai, megállapításai egyértelműen hasznos információkkal szolgálnak a bányászat, gazdaság, éremtan, felirattan tanulmányozóinak, de remélhető, hogy a korszak és az aranybányászat iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség tetszését is elnyeri.

Bakk Antal-Pál

Hit – tudomány – közélet

Hit – Tudomány – Közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása. Összeállították Kovács I. Gábor, Takács Árpád. (Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. II.) (Történeti elitkutatások – Historical Elite Research 9.) ELTE Eötvös Kiadó, [Bp.] 2014. 221 old

Az ELTE BTK Szociológiai Intézetének Történeti Szociológia tanszékén közel negyven éve folynak történeti kutatások, melyek a politikai, gazdasági, egyházi elitet vizsgálják. Kovács I. Gábor kutatásainak középpontjában a tudáselit áll. Az ő szerkesztésében 2012-ben¹ és 2014-ben napvilágot látott részletes adattárak, életútleírások és elemzések készítésének motivációját az évtizedek óta végzett tudáselit-vizsgálatok eredménye adta. Kimerítő és alapos kutatással ugyanis arra az eredményre jutottak, hogy a két világháború közötti tudáselit meghatározó törzse, a kulcsfontosságú tudáselit-pozíciók birtoklói az egyetemi tanárok, összesen 1044 személy. Lényegében tehát ez az impulzus indította el

a *Történeti elitkutatások – Historical elite research* könyvsorozat *Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944* című folyamát. A sorozatszerkesztő és az egyes kötetek szerkesztését is jegyző Kovács I. Gábor már korábbi elemzéseiben is utalt a téma részletes vizsgálatának szükségességére. Ugyanakkor logikusan érvelt amellett a – véleményünk szerint igen alaposan végiggondolt – szempont mellett is, hogy az egyetemi tanárok életrajzi adattárát etnokulturális alakzatok, felekezeti-művelődési tömbök szerint haladva szükséges közölni. Szerinte a karrier vizsgálatát egyrészt felekezeti, ezen belül pedig területi bontásban érdemes csoportosítani, ugyanis – feltételezése szerint – az egyes egyházkerületek területéről származó tanárok a református felekezeti-művelődési alakzat más-más változatát, sajátos vonásait mutatják. Meglátása szerint ez az a konstrukció, ez az a keret, amelyben vizsgálódva igen pontosan leírhatók az egyetemi tanárok egyes csoportjai.

¹ *Diszkrimináció, emancipáció-asszimiláció, diszkrimináció. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok.* Szerk. Kovács I. Gábor. (Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944 I.) ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 2012